

herbert read umjetnost i otuđenje

mladost
zagreb 1971.

zdenko rus

Read se možda više od bilo kojeg suvremenog kritičara i teoretičara umjetnosti bavio društvenim aspektom umjetnosti. I za razliku od mnogih marksističkih kritičara (što je za nas u svakom slučaju od posebne važnosti i interesa), po kojima je umjetnost na kraju krajeva ipak epifenomen, Read zauzima posve suprotno stajalište: estetsko je djelovanje tvorbeni proces koji izravno djeluje i na individualnu psihologiju i na društvenu organizaciju. To stajalište (koje je na različite načine razvijao i u prijašnjim djelima) polazišna je točka u »Umjetnosti i otuđenju«.

Da odmah kažemo, ta knjiga nije neko cjelovito djelo u kome se na eksplicitan način raspravlja o odnosu umjetnost-otuđenje. Riječ je o nizu oglada napisanih u različitim prilikama, kojima je, međutim, zajednička središnja tema o otuđenom umjetniku. U prvom dijelu sakupljeni su općeniti ogledi koji se bave položajem umjetnika u doba sveopće vladavine znanosti i tehnologije; u drugom dijelu raspravlja se o pojedinim umjetnicima u čijim je djelima odjek otuđenja osobito jak — H. Bosch, V. van Gogh, H. Moore, W. Kandinsky, B. Nicholson, N. Gabo. Ogledi o Vermeeru i Matisseu, koji su također uvršteni u knji-

gu, bave se umjetnicima koji su problem otuđenja potpuno riješili.

Pojam otuđenja, njegov smisao i definiciju Read ne preuzima izravno od Marxa nego od Fromma. Zato u odnosu umjetnost-otuđenje nema u ovoj knjizi izravno ništa od onoga (a što bi se prema naslovu moglo očekivati) što je razvio Marx — bilo u sociološkom bilo u eminentno filozofijskom smislu. Fromm je uz problem otuđenosti mnogo više vezao problem ličnosti, kao što je i prilaz problemima ličnosti — što je i razumljivo — mnogo širi nego u Marxa. Uostalom, s obzirom na Frommovo povezivanje frejdizma i marksizma, na smisao otuđenja kako ga je on razvio, razumljivo je da je baš on našao odjeka u Readovu pristupu i razumijevanju tog problema. Treba, naime, imati na umu odlučno mjesto što ga u Readovu teorijskom mišljenju zauzima psihanaliza. U suglasnosti s Frommom, Read vidi obzor otuđenja u raskidu između čovjeka i prirode, između čovjeka i njegovih bližnjih, između pojedinog čovjeka i njegova jastva. Uzroci otuđenju (danas već sveobuhvatnom) ne leže samo u kapitalističkom sustavu proizvodnje nego i u cjelokupnom ustrojstvu i domašaju tehnološke civilizacije. Da bi se učinio kraj otuđenju, nije dovoljno promijeniti svijet u ekonomskom smislu. (Za nas dakako te teze nemaju vrijednost otkrića; autor je očito imao pred očima dogmatski marksizam.) Konačni je Readov zaključak da bi trebalo ponovo sastaviti raskomadanu psihu, a mogućnost za to pruža samo stvaralačka terapija koju zovemo umjetnošću. Tu oštru tezu, koja zahtijeva iscrpnu argumentiranost, Read je razvio i izložio u djelu »Slika i misao«. Najkraće rečeno: ponajprije je »nužno da umjetnik stvori sliku; nema li slika, nema ni misli, i civilizacija polako ali sigurno umire«.

Krajnji je cilj umjetnosti da nadvlada a ne da prihvati stanje otuđenosti. Kakav je, međutim, položaj i uloga umjetnosti u suvremenu društvu? Autor bilježi tri značajke

naše civilizacije koje su danasve štetne za umjetnost: 1. opća pojava otuđenja, čiji se izravan štetni učinak za umjetnost javlja u obliku kržljavljenja senzibiliteta; 2. uništenje misterija ljepote (zahvaljujući procesu racionalizacije); 3. ideal demokracije, vladavina kolektivnog duha (dok umjetnik traži višu razinu individualnog senzibiliteta i zamjedbe). Sva ta tri momenta odlučno nište život uobrazilje — a time i život umjetnosti. Civilizacija poput naše mora tako neizbježno tonuti u sve dublji barbarizam. Zato postoji samo jedan način spasenja naše civilizacije: da se konkretne osjetilne pojave umjetnosti još jednom spontano očituju u našem svakidašnjem životu.

U vrlo zanimljivu esaju »Racionalno društvo i iracionalna umjetnost«, u kome se Read polemički osvrće na Marcuseove pretpostavke o položaju, ulozi i budućnosti umjetnosti u jednodimenzionalnom društvu, spomenute se značajke još više produbljuju. Na Marcuseovu tezu o nužnom iščeznuću umjetnosti (u obliku u kakvom se javljala dosad) u doba tehnološke racionalnosti, koja znači primirivanje borbe za opstanak (pa tako preuzima ulogu umjetnosti), Read odgovara: »Ali umjetnost se ne bavi borbom za opstanak u ekonomskom smislu te izreke, nego prije zagonetkom postojanja u ljudskom i metafizičkom smislu. To je temeljni razlog što se nikakvo zamislivo društvo budućnosti, koliko se god oslobodilo materijalnih potreba, ne može nikada lišiti umjetnosti... Borba za 'opstanak' u čovjekovu je duhu; ono što umjetnost najviše zanima nije opstanak nego bit. Tehnologija dosad nije uspjela ukloniti tragični smisao života, i slutimo kako je izvan njezine moći da to postigne. Umjetnost, a ne znanost, daje značenje životu — i to ne samo u smislu prevladavanja otuđenja (od prirode, od društva, od sebe) nego i u smislu čovjekova pomirenja sa svojom

sudbinom, a to je smrt. Ne samo fizička smrt nego i onaj oblik smrti koji zovemo ravnodušnošću, duhovnim accidie.«

Zadržali smo se tek na središnjoj temi — problemu otuđenja. Međutim, pokrenuta su i mnoga druga pitanja od najveće važnosti i interesa — od pitanja kritičkog čina, njegovih metodoloških problema, do problema umjetničkih činova i izraza, te konkretnih realizacija u portretima spomenutih umjetnika. Kažimo na kraju: ondje gdje postoji opasnost rasta jednodimenzionalne kritičke misli, ova Readova knjiga dolazi kao opomena.